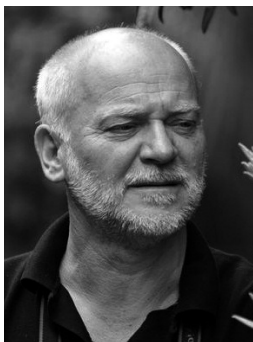


GÉCZI JÁNOS

A császárkor rózsái

Az antikvitás természettudománya többnyire az agronómia és a medicina gyakorlata mentén problematizálta a kérdéseit, másrészt a válaszai megszületéséhez felhasznalta a kortárs társtudományok/bölcséletek, mindenekelőtt a filozófia ismereteit. A rózsza esetében természeti-agronómiai keretek között vetődnek fel a növényvel kapcsolatos problémák, ugyanakkor ez esetben a növényhasználat indoklására az arisztotelészi-theophrasztoszi hagyomány teremt alkalmat. Ugyanis a növényeket vegetatív lélekkel ellátottnak tudják, s az, hogy az Elemi világ valamennyi dolga rendelkezik (ha nem is azonos mértékű és milyenségű) lélekkel, a megnyilvánuló tulajdonságok mentén rokoníthatóvá teszi azokat egymással. A lélektartalom mértékére, a Szellemvilághoz fűződő kapcsolatra utal a fény, a meleg, illetve a velük társított piros szín – az, amelynek léte a rózsát oly sajátos szerephez juttatja.

Lucius Junius Moderatus Columella (4–70) és Caius Plinius Secundus (23/24–79) egyaránt az 1. században élt. Columella a római mezőgazdaság kiemelkedő alakja, Plinius pedig polihisztor, aki nem a szakismerete mélységével, hanem enciklopédikus látókörével kápráztatta el olvasóit. Ők maguk – bár kortársak – egymásról nem írnak nyíltan semmit, s ez azért is érdekes, mivel Pliniusnak több könyve is úgy foglalkozik az agronómiával, illetve a természett és vadon élő növényekkel, hogy közben kortárs és korábbi időben élt szerzők és műveik százát említi, s nem egyszer hivatkozza is. Columella és Plinius között szakmai ellentét feszülhetett, s ennek köszönhetően ellenszenvvel viseltettek egymással. Kortársaik számára ugyan mindkettőjük tekintélye kétségtelen, s a hatalom és a civilizáció alapjául mind a római, mind az azt megelőző görög világ mezőgazdaságon alapuló gazdálkodását tekintik, egészen eltérő módon viszonyulnak azonban a hagyományos terményekhez, az állat- és növénykultúrához, s különösen másként vélekednek a földbirtokok gondozásáról. Columella körültekintő szakember és gyakorló mezőgazdász, ezzel szemben Pliniusban a rendszerező, nagy műveltségű gondolkodót értékeljük. S ugyan mindketten a római életerények követői, Plinius szerint például a kimerült föld aprólékos gondozása akár hátrányt okozhat a birtokosának, Columella ellenben az eddig ismeretlen földművelési gyakorlatok elfogadását szorgalmazza. Ennek a szemléletbeli különbségnek a következménye az, hogy Columella *A mezőgazdaságról* (*De re rustica*) című tizenkét kötetes szakkönyvében Pliniushoz képest szinte semmit sem beszél rózsákról, nyilván, mert nem hisz a gazdasági hasznukban, s talán a



rózsák igényelte bibelődést sem a római erényeknek megfelelőnek tartja. Már-már melleslegesen megjegyzi, hogy létezik sárga rózsa, hogy a növény termesztése a díszkertbe való, s hogy a paestumi rózsákat ágyásokban nevelik és Bacchushoz, illetve a múzsákhoz illőek, továbbá, hogy összetett anyagokból előállított gyógyszerhez – a panaceához – a telt szíromkoronájú rózsa felhasználható. Columella sem ennyiben, sem abban, hogy a rózsát a korán viruló növények közé sorolja, nem mond semmi újat. *A fákról (De arboribus)* című művében a dísznövények kapcsán az a legfontosabb megjegyzése, hogy a rózsát a szaporításához lábnyi mély barázdába szükséges ültetni. Annyi azonban e kevés adatból is kiderül, hogy a növény lehetséges hasznai közül egyszer a szakrális, másodszer pedig a medicinális ok világlik elő. Plinius *Természetráj (Naturalis Historia)* címet viselő, 37 egységből álló könyvében a rózsákat érintő leírásaiból, illetve apró megjegyzéseiből azonban e használati okok nem csak árnyaltabbá válnak, de ki is egészülnek.

A *Naturalis Historia* két kultúra, a görögség és a latinitás erősen eltérő két világképének a lenyomata. Arisztotelészi eredetű, ahogyan a kompilátor szerző a világot strukturálja, megkülönböztetve a Csillagvilágot az Elemi világtól. Az Elemi világon belül három egységet, az Ásványok, a Növények és az Állatok országát különíti el. Azonban római szemlélet következménye az, hogy az Elemi világ három egységének gyakorlati használat felértékelődik, legyen az akár agronómiai vagy gyógyszerészeti jellegű.

Az embert támogató univerzumról szóló, minden korábbi ismeretet összegezni kívánó, szerkezetében is komplex mű centrumába a botanika kerül. Nem véletlenül, hiszen a római világ alapvetően a növények használatára épül. A növénytani tudás többsége Arisztotelész tanítványától, Theophrasztosztól származó, s egyes elemei a hippokratészi alapú orvoslás elméletéből, a nedvkörtanból. A botanikai tárgyú 12–19. könyvek mellett a 20–27., a növényi orvosságokkal foglalkozó kötetek anyagában számtalan alkalommal szerepel a rózsa, illetve a belőle nyerhető termékek és alapanyagok sora. Az ókori rózsaismeret minden bizonnyal legteljesebb összegzése található a terjedelmes enciklopédiában, annak ellenére, hogy valamennyi tudományosnak tekinthető mozzanat a görög botanikából származik. A latinitásból pusztán a praxis eredményei érkeznek. Ehhez illeszkedik az a növényeket gyógyszeralapként felsorakoztató példatár, amely a művet a későbbi korok számára oly hasznossá teszi.

A mediterráneum civilizációjának gazdasági alapját az olajfatermesztés és a szőlőművelés, valamint a gabonatermelés nyújtja. E civilizációs élőlények termelése, amelyet a fejlett agronómia támogat, Európa-szerte fontossá válik, s a klimatikus lehetőségeknek megfelelően terjed el. Források bizonyítják, hogy a növényfélék esetében számos változat létezett, amelyek a helyi körülményekhez legjobban alkalmazkodtak. A szőlőfajtáknál, az olajfa- és a búzafajtáknál a származási, illetve elterjedési helyükre utaló nevet adtak, s ennek a hagyománynak a meglétét mutatja több Plinius által felsorolt rózsa neve is.

Plinius panteisztikus szemléletű. Elképzelése szerint a világot teljesen áthatja a szellem, s emiatt van az, hogy a természet bármelyik egysége képes az ember számára tanulsággal szolgálni. A gyönyörködtető virág jelentősége tehát elsősorban etikai jellegű, s minden más haszon ebből következik. De miféle módon hasznosítják Plinius kortársai a rózsákat? A virág a maga sorsával az ember tanulságára szolgál, hiszen megmutatja és értékeli az emberi élet szakaszait. A virág felhasználása is kötődik az egyes életszakaszok jellemzőihez. Másrészt a rózsa növényként, illetve illatszerként való hasznosítása a religio, a római vallás hagyományainak és a mindennapi élet követelményeinek megfelelően történik, miközben a rózsatermesztést az agronómiai eljárások teszik lehetővé. A rózsa ember által történő használatában elkülöníthető egymástól a szakrális és a profán, még akkor is, ha olykor párhuzamosan zajlik. A rózsa a koszorúnövények közé tartozik, s leg-

értékesebb vonását az illatanyaga jelzi, amely révén oly módon kerül az ember kapcsolatba az istenekkel, mint a számára fontos, istenies tulajdonsággal felruházott őseivel, kortársaival vagy éppen ideáival. Másrészt a rózsza szakrális használata értékelési lehetőséget ad a köznapi, akár étkezési, ételkészítési, esetleg halottkultusz eljárásaihoz is. A rózsza koszorúban történő felhasználása rokonságot mutat a perzsáknál szokásos, az illatos növényekkel történő szakrális eljárásokkal, az illatáldozatokkal, amely által a rómaiak világából az is megmutatható, hogy e növény felhasználásának alapvető oka a virág mindent átható kellemes szagában, illetve az illatot adó olajában rejtőzik. Erre a jellegre utal:

„Magam inkább arra a feltételezésre hajlok, hogy a legáltalánosabban elterjedt illatszer az, amelyik a rózsából készül.” [...] „Koszorúkötésre alkalmas kerti virágot őseink nagyon keveset ismertek, jóformán csak a violát és a rózsát. A rózsza leginkább cserjetermetű, tüskés, hasonlóan a vadszederhez, kellemes, de gyenge illatú. Szemcsés héjba zárt rügye kisarjad, majd nemsokára kiegyenesedve a zöld rózsabimbó lassanként vörös színűvé válva széthasad és kinyílik, a virág kelyhében a közepén láthatóvá válik a sok sárga csúcsú porzósál. Koszorúnak szinte alig használják. Homérosz tanúsága szerint már a trójaiak idejében olajban áztatták. Később, amint már mondtuk, illatos kenőcsökbe került. [A rózsza] önmagában kész tárháza az orvostudománynak, sebtapaszkba és szemészeti – enyhén maró – gyógyszerekbe adagolják. Kissé aszalt formában a terített asztalok gyönyöreit is fokozza.”

Továbbá: „A mieink a rózsza leghíresebb fajtái közé a praenesteit és a campaniait tették, mások szerint a milesiai is nagyon híres, melynek legfeljebb tizenkét lángvörös színű szirma van. Mások ehhez hasonlítják a trachusit, amely kevésbé vörös, majd a jelentéktelen fehér színű alabandicait, melynek sok, de kicsiny tüskéje van. Ezek [a rózsák] a szirmok számában, keménységében, könnyedségében, színében és illatában különböznek egymástól. A legkevesebb az ötszirmú, a többinek ennél több, sőt van olyan fajta is, melynek száz szirma van. Ez Itália Campania nevű területén fordul elő, Görögországban pedig Filippi környékén található, de ott nem őshonos: a szomszédos Pangaeus hegyen terem számos kicsiny szirmmal. A lakosok innen áthozva elvetik, amely azután magról kikel. Az így nőtt [rózsza] erős illatú és nagy, széles szirmai vannak. Röviden: az illat annál erősebb, minél rücskösebb a növény kérge. Tiberius Caesar uralkodása idején Caepio azt állította, hogy a százlevelűt nem teszik koszorúba, hanem csak annak szélére, és hogy sem illatra, sem kinézetre nem tetszetős. Van egy olyan fajta is, melyet mi Graecának nevezünk, s a görögök lychnisnek, ez a viola nagyságú nem kizárólag nyirkos helyeken fordul elő, és a szirmainak száma soha nem több ötnél. Illata nincs. Egy másik, melyet Graeculának neveznek, behajló, cipőcska formájú szirmokkal rendelkezik, amelyek nem nyílnak ki, hacsak nem erőltetjük. Emiatt mindig bimbószerű kinézetű; igen széles levelei vannak. A másik [rózsafajta], melyet mucetumnak neveznek, mályvaszerű virágkehelyből nyílik ki, nagy olajtartalmú szirmokkal. Ezek között egy közepes nagyságú őszi fajta is van, melyet coroniolának neveznek. Mindezek – a coroniolát kivéve, mely a szeder között is megterem, és sokféle módon hamisítják – nem illatosak. Egyébként az igazi [rózsza] erősen függ a talaj minőségétől. A cyrenei a legillatosabb, és a belőle készült kenet a legkellemesebb. A hispaniai Carthagóban egész télen már korán virágzik. Az időjárás is befolyásolhatja a rózsza tulajdonságait, egyes években ugyanis kevésbé illatos, mint máskor. A száraz helyeken növő rózsák illatosabbak, mint a nedves talajban élők. ... A korai a Campana, a virágfüzérnek való a Milesia, ez legújában azonban eltűnt Praenestinából.”

(PLINIUS *Naturalis Historia* XXI. 10. 4, 1-21. Ford.: Stirling János)

A császárkori szerző elsőként a rózsza használatba kerülésének okára mutat rá. A rózsza kerti növény, természetes alakjai kevésbé használtak, mint az ember által termesztettek. A koszorúkötésnél ugyan rámutat arra, hogy e viselethez szükséges nyersanyagot nem a vadonból, hanem az ember által fenntartott kertből nyerheti az ember, s arra is, hogy a viola mellett a rózsza lenne a legrégebbről ismert koszorúnövény, de arról nem szól, hogy a koszorú képzésére miért találják alkalmasnak a növény virágát. De mivel hangsúlyozza, hogy koszorú helyett inkább olaj, kenőcs illatosítására használják, előtérbe állítja a virág intenzív szagát. Nem véletlenül, hiszen a koszorúkat többnyire magas illóolaj-tartalmú növények szerveiből kötik, hogy az átfűlt testre kerülve, azt kipárolgásuk révén lehűtsék, mintegy így jelezve az isteni gondviselést, azaz az enyhítő, gyógyító hatást. Plinius a koszorú és a rózsás olaj megidézésével jelzi a növény kultikus felhasználását. De azt sem hanyagolja el, hogy a rózsza kész tárháza az orvosi, gyógyszerészeti szereknek, és hozzájárulhat az élvezetes táplálkozáshoz is.

Mi az, amit a rózsahasználat kapcsán olyannyira hangsúlyoz Plinius? A növényismeret-tetője szerkezetét meghatározzák ezek a szempontok. Plinius a származási helyükkel, a virág szíromszámával, illetve illatosságával áttekinthető rendet teremt a rózsák között.

Művében összesen 12 rózsaváltozatot sorol fel. Ezek mindegyike kerti növény és legnagyobb többsége származási helyet, illetve származási közeget nevez meg. A leghíresebb rózsza címért a praenestei, a campaniai és a milesiai vetélkedik. Lángvörös szirma van bármelyiknek, s legfeljebb 12 szíromból állnak. A trachusai rózsza azonban fakóbb, még jelentéktelenebb az alabandicai. Az illattalan rózsák egyikének a neve Graeca, a másik – amely a szirmait nem nyitja ki rendszeren, s cipőcska formájú virágot képez – a Graecula. A legillatosabb a kenetnek használt cyrenei, s a legkorábban virágzó a hispaniai Carthagóból származó változat. Az ekként megnevezett rózsák azonban botanikailag azonosíthatatlannak. S ugyan a felsorolt egy-két tulajdonság jóvoltából a növényeiket a későbbi korok emberei igyekeznek azonosítani a pliniusi növényekkel, de buzgalmuk többnyire nem jár sikerrel, s elképzelésük sosem nyerhet igazolást. Az a tulajdonságok szerinti halmazképzési technika azonban, amelyet Plinius leír, a későbbi korok növénykutatói számára példát mutat. A származási hely és egy-két felhasználási mód szempontjából hangsúlyozódó rózsasajátosság összekapcsolása hagyományá válik, s a 16–17. századig a kéziratokban, illetve sokszorosított művekben a rózsák identifikálását ekként végzik.

A rómaiak nem a rózsavirágokból, hanem a virágról letépett szirmokból készítik a koszorúkat úgy, hogy a vékony és hajlékony gallyra, indára, fonalra egymás mellé húzzák a középen átszűrt, színes szíromleveleket. Számukra azok a rózsaváltozatok az érdekesek, amelyek olajforrása nem a virág termőjében vagy egyéb helyeken találhatóak, hanem magukban a szirmokban. S talán leginkább a Paestum kapcsán felemlített változat lehet koszorúfűzésre alkalmas. Pontos megfigyelésre utal az a közlés, hogy száraz helyeken illatosabb rózsák termelődnek. Ez ismét csak utal arra, hogy az illat megléte mennyire fontos volt a rózsát felhasználóknak.

Plinius a campaniai, a milesiai és a praenestei rózsza bemutatásakor a virágzás idejére is kitér. S ugyancsak a felemlített hispaniai változat, amely már nagyon korán virágzik. Fontos sajátosság lehet ez, hiszen a növényt vagy növényváltozatokat ez által akkor is fel lehet lelteni, ha elmúlt a szokásos rózsavirágzás ideje.

A *Naturalis Historia* XXI. könyvéből idézett szöveg a származási helyek szerint megnevezett változatokon belül az alcsoportokat a szírmosság milyensége révén képezi, illetve az illat megléte vagy hiánya által. A termesztésbe bevont rózsákra az ötnél inkább több szírmúság a jellemző. Fontos az úgynevezett százszírmú rózsza – amely névben a szám csupán a sok szírom meglétére utal: ugyanígy hivatkozott az ilyen növényváltozat-

ra Hérodotosz is –: a sokszirmú rózsát Plinius szerint Itáliában Campania területéről ismerik, illetve az észak-hellén területen található Filippi környékén. (Erről a magról is nevelhető, birodalom-szerzte kedvelt növényről a szerző hangsúlyozza, hogy erős illatú és felűnően sokszirmú, annak ellenére, hogy illata és kinézete nem tetszetős.)

A rózsák gondozását illetően Plinius a különböző szöveg helyeken számtalan apró javaslattal él. Ezekből összerakható, hogy hol volt érdemes a rómaiaknak rózsákat tenyésző helyeket létesíteni, milyen funkcióknak kellett megfelelni a rosariumoknak, a birodalom mely területéről szállítják a luxusigényeket kielégítő rózsákat, s milyen praktikákban kell otthonosnak lenni a kertészeknek. Véleménye szerint a virágkötéshez és illatanyag-nyeréshez alkalmas nyersanyagot szolgáltató rosariumi növényektől öt évig várható megfelelő minőségű termés. Aztán a gondos kertésznek vagy meg kell nyírnia a tuskés bokrokat, vagy hathatósabb fiatalítást választ, és a talajig leégeti a gallyakat. Tud arról is, hogy nemcsak a magvak keltetésével nevelhető virágban gazdag növény, de oltás révén is. A rózsza megfelelően művelt talajon él meg, amelynek azonban száraznak és soványnak érdemes lennie, s ráadásul a szőlőültetvényeknél szokásos mélységnél sekélyebben kell csak forgatni. Számítása szerint egy hold rózsza megmunkálásához 70 munkásra van szükség. A rózsza előhajtathatónak is bizonyul olyankor, ha a tövébe árkot ásnak, s abba meleg vizet öntenek.

A koszorúba illeszthető rózsák kertészeti szerepét leggyakrabban a gyógyászati célú felhasználásuk indokolja. Ez lesz az a hagyomány, amelyre a humorápatológiai szemléletű orvoslás szereplői az elkövetkező másfél évezredben oly sokszor hivatkoznak.

Plinius műve az első antik munka, amely szisztematikusan megokolja a rózsza emberi kultúrába vonódását, s áttekinti mindazokat a használati módokat, amelyek az élő növényre, illetve a belőle nyerhető alapanyagokra és szerekre vonatkoznak. A rózsza ismert fajtáiról is tudósít iratában, s arra vonatkozólag is tartalmaz jól követhető útmutatást, hogy miként érdemes az értékes növényeket agronómiailag gondozni. Elmondja, milyen környezeti, éghajlati, termesztési körülmények között nyerhető a virágból a legjobb minőségű anyag.

A Titusnak, a leendő császárnak 77-ben ajánlott enciklopédiát a megjelenése után hamarosan másolatokban terjesztik. A harmadik századtól kivonatokat képeznek belőle, amelyek többnyire az orvosi kézikönyvek részévé válnak. Az antik tudást krisztianizáló kései egyházatyák mindegyike fontosnak találja a mű sokszorosítását és kivonatolását. A népszerű írás hatása éppúgy megmutatkozik a keleti patrisztika hagyományait még tiszteletben tartó Tertullianus műveiben, amint a nyugati hagyományt és a pliniusi művet alapként kezelő Isidorus Hyspalensis *Etimológiák* könyvében, illetve a skolasztika domon-

Pompeii-i falkép a rózsából füzéretet készítő Pszichével és kupidókkal



kos szerzője, Albertus Magnus életművében. A rózsáról történő pliniusi összefoglalás útmutatója lesz a középkor és a muszlim emberének. Európa mondhatni valamennyi kolostori könyvtárában fellelhető valamilyen szövegváltozata Plinius összegző művének, s nemcsak a tudós szerzetesek, hanem a szerzetesi iskolákban tanuló ifjak is forgatják olykor tankönyvként, olykor pedig orvosi vagy erkölcsbotanikai példázatok forrásaként.



A tény-gyár és más történetek (Răzvan Antonnal közösen) – térinstalláció, Domino Galéria, 2016